

A KULTURÁLIS KÖZTEHERVISELÉS KLEBELSBERGI MODELLJE

Klebelsberg Kuno

A rendszerváltást követő években felbátorodó kutatók és mindinkább gyarapodó publikációk túlnyomó többsége, *Klebelsberg Kuno* kultuszminiszterségének időszakát – az 1920-as éveket – a hazai kulturális élet „reneszánszának”, személyét a korszak „Medicijének” vagy/és a „kultúra Széchenyijének” tartja. A miniszter munkálkodásával foglalkozó tárgyilagos elemzéseket tényként kell elfogadni, a túlzásoktól korántsem mentes állítások igazságát/valóságát lehet vitatni.

Klebelsberg eredményes munkálkodását általában, az általa létrehozott intézmények számszerűsítésével támasztják alá. A korabeli kulturális infrastruktúra terein megvalósult beruházások tényét ugyanis aligha lehet megkérdőjelezni. A klebelsbergi kultúrpolitikával foglalkozó publikációk túlnyomó többsége ezért szívesen

alkalmazza a „mennyiségi” szemléletű megközelítést. Arról, hogy Klebelsberg, a kulturális élet különféle ágazataiban és terein, milyen módon (módszerekkel) volt képes nagyszabású terveit, részben vagy egészben megvalósítani, kevés szó esik. Kevésbé ismert, hogy miként tudott jelentős összegeket megszerezni a kultúra fejlesztésére-építésére? A publikációk többségéből hiányzik annak *a szerepfelfogásnak a bemutatása, mely szerint a minisztériumi munkavégzés nem más, mint szolgálat, a miniszter pedig olyan „szolga”, akinek kötelessége a kulturális élethez szükséges anyagiak előteremtése és biztosítása. Klebelsberg szavaival: „A miniszteri munka az, hogy meggyőzzem a magyar közönséget arról, hogy ezekre az összegekre szükség van, a pénzügyminisztériumban nyomtatékkal képviseljem ezeknek az összegeknek rendelkezésre bocsátását, a parlamentben pedig kieszközljem a hitelek megszavazását”*¹

A KULTURÁLIS ÉLET TÁMOGATÁSÁNAK KLEBELSBERGI MODELLJE

A magyar társadalom anyagi erőforrásainak szerkezetét a kiegyezés (1867) utáni időszakban és a 20. század első felében alapvetően két, egymással kiegyező anyagi tőke jellemezte. Az egyik az un. „kötött

tőke”, volt, amely földhöz, ingatlanhoz – hazához – társult, a másik az un. „mozgó tőke”, pénztőke volt, amelynek a hazája viszont a nagyvilág, amely oda áramlik, ahol magasabb profitot talál.²

A közgazdasági tanulmányokat is folytatott Klebelsberg előtt nem volt ismeretlen a korabeli gazdasági szerkezet. Szakemberként látta, hogy a trianoni Magyarországon előállt állapotok miatt *a kulturális élet legfontosabb támasza elsősorban az állam*, jóllehet politikusként többször is kijelentette: „nem lehet minden üdvöt elvárni az államtól”. Klebelsberg kultúrpolitikájának ambiciózus törekvéseit a pártja keretek közé próbálta szorítani. Miniszterként azonban folyamatosan „feszegette” ezeket a kereteket, ezért sokszor került szembe pártjának „keményfejű” képviselőivel. Ilyenkor többnyire – általában ellenzéki lapokban közölt írsaival – a nyilvánosságához fordult. A Pesti Napló 1926. augusztus 25-ei számában írja: „Kétszeres kötelessége a miniszternek, hogy reformeszméit és terveit a nemzetnek megmagyarázza, és kérje azok megvalósításához a támogatást.” A törekvései többnyire sikerrel jártak. Maga mögött tudva miniszterelnöke, Bethlen István (1874-1946) támogatását, évről-évre egyre jelentősebb nagyságrendű pénzeket tudott kiharcolni tárcája számára.

A klebelsbergi kultúra-finanszírozási modell sajátos elemét képezte

az arisztokrácia áldozatkészségére történő miniszteri hivatkozás. A Trianon utáni állapotokkal tisztában levő Klebelsberg pontosan látta, hogy ez az áldozatkészség „kevés anyagi hozadékkal jár”, a VKM vezetőjeként azonban szükségesnek tartotta ébren tartani „a nemesség történelmi hagyományokban gyökerező kötelességét”. Beszédeiben, publikációiban – különböző variációkban – ezért gyakorta emlegette, hogy amíg „a szerencsésebb nyugat-európai nemzetekbe a felvilágosodott abszolútizmus az állami hatalom kényszereszközeivel maga vezette be a kultúrát, s úgyszólván rájuk erőszakolta a kultúra áldásait, addig a magyar nemzeti törekvéseknek a hatalommal szemben, az államhatalom ellenére kellett érvényesülniök, a nemzeti áldozatkészségnek kellett előteremteni az eszközöket, nagy kultúr-intézmények létesítésére.”³

A klebelsbergi-modell fontos „mozaikját” alkotta a korabeli „amerikai kultúrátámogatási formáció”. Klebelsberg az Országos Magyar Gyűjteményegyetem önkormányzatáról és személyzetük minőségéről benyújtott törvényjavaslat tárgyalásakor, 1922. augusztus 17-én tartott felszólalásában példaként említette: „Ha nézem azt, hogy a modern korban a nagy mecénások hogyan szervezték meg a maguk nagy alkotásait, akkor azt látom, hogy például az amerikai Rockefeller nem maga intézi alapítványainak nehéz, világgraszoló ügyeit, hanem egy szakemberekből álló kollégiumot létesített erre a célra.”⁴

A klebelsbergi kultúra finanszírozási modell meghatározó elemét a „német gyakorlat” jelentette, amely alapvetően befolyásolta a hazai tudományos élet szerveződését. Klebelsberg a Magyar Természet-, Orvos- Műszaki- és Mezőgazdaságtudományi országos kongresszuson tartott előadásában célként fogalmazta meg, és követendő mintaként említette: „Létre kell jönnie egy nagy társadalmi alakulatnak, egy olyan egyesületnek, amely a német Vilmos Császár-Társulat mintájára alakult..., amely egyfelől a magyar természettudományok képviselőiből, másfelől pedig a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, forgalom, üzemek képviselőiből áll.”⁵

Költségvetési év	Az állam összes kiadásai	A Vallás- és közoktatási tárca összes kiadásai	%
1868 ¹	130.518.300	1.074.000	0,82
1869 ¹	185.508.305	1.346.400	0,73
1870	277.268.816	2.082.378	0,74
1871	237.337.552	4.158.439	1,75
1872 ¹	295.996.997	3.712.021	1,25
1873	299.530.638	4.316.942	1,44
1874	259.368.986	4.202.732	1,62
1875	238.692.786	3.951.707	1,65
1876	254.417.100	4.118.086	1,62
1877	275.791.558	4.027.132	1,46
1878	255.658.600	4.123.446	1,61
1879	395.983.330	4.427.548	1,12
1880	281.794.101	4.446.671	1,59
1881	491.486.069	4.694.820	0,96
1882	384.661.140	5.329.362	1,38
1883	403.518.422	5.694.254	1,41
1884	547.989.022	6.036.788	1,10
1885	362.269.052	6.306.976	1,75
1886	348.864.500	6.466.814	1,85
1887	368.638.005	6.713.203	1,82
1888	362.707.525	6.931.448	1,91
1889	832.948.769	7.092.927	0,85 ²
1890	378.232.615	7.568.664	2,00
1891	402.676.185	7.878.270	1,95
1892	420.736.518	8.476.016	2,01
1893	522.191.597	10.156.219	1,95
1894	1.006.091.769	10.927.941	1,08 ²
1895	515.926.606	13.639.151	2,59
1896	507.613.362	14.703.782	2,88
1897	547.692.441	16.439.301	2,99
1898	522.160.762	16.275.508	3,11
1899	516.931.650	18.776.597	3,63
1900	1.082.793.255	38.201.601	3,54
1901	1.101.832.761	40.549.960	3,68
1902	1.132.084.707	45.639.421	4,03
1903	2.178.459.107	45.233.262	2,08
1904	1.235.783.175	48.619.769	3,93
1905	1.171.260.847	49.567.110	4,23
1906	1.337.128.219	62.093.477	4,64
1907	1.399.473.664	67.548.106	4,83
1908	1.594.359.967	81.287.659	5,09
1909	1.740.630.983	88.202.391	4,49
1910	1.888.306.437	89.452.402	4,74
1911	1.768.348.545	90.133.920	5,10
1912	2.067.920.998	111.263.876	5,35
1913	2.345.036.124	129.834.700	5,54
1914. I-VI. hó	1.447.701.185	72.083.456	4,98
1914/15	6.669.975.830	123.640.479	1,85
1915/16	12.342.864.708	146.811.473	1,19
1920/21 ¹	20.210.748.615	653.703.876	3,23
1921/22 ¹	26.783.757.973	1.113.770.600	4,16
1922/23 ¹	193.455.324.700	8.773.819.000	4,54
1923/24 ¹	3.307.098.533.000	240.464.439.000	7,27
1924/25 ¹	756.582.030	69.288.130	9,15

(Mgi: 1. költségvetési adatok, a többi záró számadási utalványozási adat. – A kiadások 1899-ig forintban, az 1900. évtől kezdve koronában, 1924/25-ben aranykoronában értendők. 2. Az állam összes kiadásai egy nagy, rendkívüli hiteltől eltekintve csak 359.365.553 K-t tettek ki, és ennek az összegnek a tárca összes kiadásai 1,97 %-át foglalják le. Forrás: A magyar tudománypolitika alapvetése. Budapest, Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927. [Szerk: Magyary Zoltán] 13. p.)

Simon Gyula 1979-ben publikált munkájában közölt adatok szerint is a VKM költségvetése 1925 és 1932 között az alábbi képet mutatta:

Költségvetési év	Összköltségvetés (arany)	VKM költségvetése (arany)	3. a 2. %-ban	Beruházás (arany)	5, a 3, %-ban
1925/26	12.064.854.549 K	1.217.775.023 K	10,0	51.776.500 K	4,3
1926/27	1.143.554.386 P	111.615.934 P	9,8	5.673.000 P	5,1
1927/28	1.192.255.320 P	121.251.110 P	10,2	5.763.320 P	4,7
1928/29	1.357.804.290 P	142.676.300 P	10,5	7.880.000 P	5,5
1929/30	1.428.671.400 P	148.275.000 P	10,4	7.930.000 P	5,3
1930/31	1.398.130.000 P	142.635.178 P	10,2	4.047.500 P	2,8
1931/32	1.364.893 P	12.524.100 P	9,2	4.047.500 P	3,2

(Forrás: Simon Gyula: *A polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés története Magyarországon*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1979. 38. p. Mj: A korona stabilizációs árfolyamát az angol fonthoz kötötték. 1 font = 346 000 korona, 1 aranykorona = 17 000 papírkorona. 1 angol font = 23,6 pengő, 1 aranykorona = 1,16 pengő. Az aranyvalutává tett pengő 1927. január 1-én került bevezetésre.)

ÁLLAMI PÉNZEK. A KULTUSZTÁRCA KÖLTSÉGVETÉSI RÉSZESEDÉSE

A kutatók általában „Trianon utáni realitásnak tudják be” a magyarországi kulturális élet látványos fejlesztését. A Bethlen-kormány időszakában, a kultuszárca állami költségvetésből való részesedése valóban fokozatosan emelkedett.

A VKM 1880 és 1926/27 közötti évek kiadásai jelzik a kulturális élet felértékelődését, még akkor is, ha a korabeli statisztikai „tabló” nem tekinthető teljesnek. Az állami támogatáson kívül ugyanis a törvényhatóságok, városok, egyházak,

A/ az összes kiadásokból:	1880	1900	1913	1922/23	1926/27
	költségvetési évben %				
I. Egyetemekre	19,35	15,45	11,01	25,78	17,60
II. Tudomány- és művészetpártolásra	6,04	7,95	5,97	5,48	7,98
III. Népművelésre	22,87	26,83	40,36	44,29	48,84
IV. Egyébre	51,74	49,77	42,66	24,45	25,58
Összesen:	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
B/ a rendes kiadásokból:					
I. Egyetemekre	18,67	12,39	8,94	17,70	15,40
II. Tudomány- és művészetpártolásra	5,40	4,79	4,60	4,89	5,84
III. Népművelésre	22,87	31,09	35,05	53,44	49,48
IV. Egyébre	53,06	51,73	51,41	23,97	29,28
Összesen:	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
C/ a rendkívüli kiadásokból:					
a/ Az átmeneti kiadásokból:					
I. Egyetemekre	27,62	20,61	36,50	61,08	59,89
II. Tudomány- és művészetpártolásra	72,38	21,29	26,74	16,62	10,08
III. Népművelésre	-	2,47	10,22	6,77	10,54
IV. Egyébre	-	55,63	26,54	15,53	11,49
Összesen:	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
b/ A beruházási kiadásokból:					
I. Egyetemekre	68,69	32,93	6,46	80,53	25,93
II. Tudomány- és művészetpártolásra	26,09	23,96	6,15	2,77	21,28
III. Népművelésre	-	8,04	33,00	0,69	48,74
IV. Egyébre	5,22	35,07	54,39	16,01	4,05
Összesen:	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

(Forrás: *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Budapest, Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927. [Szerk: Magyary Zoltán] 14. p.)

társaságok és mecénások is áldoztak kulturális célokra. A római katolikus egyház például egyáltalában nem tett közzé adatokat.

Romsics Ignác 1982-ben közölt írása szerint, az állami költségvetésből a kultusztárának 1896 és 1900 között évi átlagban 2,7, 1900 és 1905 között 3,1, 1906 és 1910 között 4,7, 1913-ban pedig 6,1 % jutott.⁶

Ujváry Gábor⁷ arra hívja fel a figyelmet, hogy 1926/27-ben a VKM kapta a legnagyobb dotációt a minisztériumok közül, sőt 1927/28-tól már meghaladta 10%-ot is. A Trianon utáni Magyarországra a háború előtti állami kulturális kiadások és bevételek 45,7 százaléka esett, az 1926/27. költségvetési évben az 1913. esztendő kiadásainak már 81,23 százalékát érték el.

A KULTUSZTÁRCA VOLTAKÉPPEN HONVÉDELMI TÁRCA IS

A kultusztárca évről-évre növekedő költségvetését Klebelsberg tömören így indokolta a nemzetgyűlés előtt 1925. február 20-án. „Szeretném a köztudatba belevinni, hogy a trianoni béke következtében lefegyverzett Magyarországon a kultusztárca voltaképpen honvédelmi tárca is. Honvédelmi tárca olyan értelemben, hogy most elsősorban a szellem, a művelődés fegyvereivel kell védeni hazánkat, és ezekkel az eszközökkel kell mindig újból és újból bizonyítanunk a világ nemzetei előtt, hogy a magyar viszontagságos életének második ezer esztendejében is életképes, erős, és hogy bántani nagy történelmi igazságtalanság.”⁸ Klebelsberg Kuno kijelentése, amely a költségvetési vita tárgyalásakor hangzott el, korántsem tekinthető szimbolikusnak, nagyon is a valóságot tükrözte. A kormányzati stratégiává emelt kulturális reformprogramhoz szükséges állami költségek növekedését alapvetően abban kell látni, hogy a kulturális tárca kapta meg a honvédelmi tárának szánt összegek jelentős részét. A trianoni békediktátum ugyanis szabályozta a magyar honvédség létszámát. Bethlen István (1874–1946) miniszterelnök ezért megpróbálta kijátszani – nem

is sikertelenül – a Szövetségi Katonai Ellenőrző Bizottságot. A magyar nemzetgyűlés 1921. december 19-én Vass József (1877–1930) előterjesztésében hagyta jóvá a „Lex Karafiáth”-ot, azaz az LIII. tc-et, az úgynevezett *testnevelési törvényt*, mely a Végrehajtási Utasítással: az 1924. január 31-én közzétett 9000/1924. sz. VKM rendelettel együtt kimondja: a testnevelés az állam feladata. Hogy ennek megfeleljen a kormányzat, létrehozza a Levente Egyesületeket, s elrendeli, hogy az iskolát elhagyó ifjúság (pontosabban a nemzetnek minden férfi tagja) 21. életévének betöltéséig köteles részt venni a *Levente Egyesületek* keretei között megszervezett foglalkozásokon. A kényszerűen leszerelt hivatásos katonatisztek nagy része leventeoktatóként működött tovább. Az állami elemi iskolák tanítóiból pedig leventeoktató munkájuk révén burkolt tartalékosokt-keretet hoztak létre. Klebelsberg nagy érdeme, hogy a honvédelemre szánt, kultusztárca-nál elrejtett összegek nagy részét – hivatkozva a testnevelési (levente) törvényre – tornatermek létesítésére, a sportlétesítmények támogatására, játszótérek létesítésére tudta fordítani.

A NÉPSZÖVETSÉGI KÖLCSÖN

Az európai léptékű kulturális infrastruktúra kiépítésében meghatározó szerep jutott a népszövetségi kölcsönnek. Ahhoz, hogy a magyar gazdaság átálljon a békés termelésre, jelentős szerkezeti váltásokra volt szükség. A kormányzat kezdetben az infláció eszközához nyúlt, mely azonban alááshatta volna az ország gazdaságát. A korona inflációját várók külföldi valutába fektették pénzüket, ami csak fokozta az infláció mértékét, a szabad tőke másik része az ingatlan-, illetve az értékpapírpiacon vándorolt. 1924. augusztus 1-jén, az infláció csúcán, egy aranykorona 18.484 papírkoronát ért! Nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar gazdaságot csak külső tőkeforrások segítségével lehet stabilizálni. Elkerülhetetlen a külföldi tőke bevonása. Bethlen külpolitikájának köszönhetően 1922. 09. 18-án Magyarországot felvették a Népszö-

vetségbe. A kormány 1923-ban kölcsöntárgyalásokat kezdett nyugat-európai politikai és pénzügyi körökkel. A sikeres tárgyalások eredményeként Magyarország 1924 júliusában (307 millió aranykorona névértékben, 250 milliós tényleges átutalással) megkapta a népszövetségi kölcsönt. A 307 millió aranykorona névértékű összeg több mint felét – 170 milliót – Anglia, a másik felét további hat ország – főként az Egyesült Államok, Olaszország és Svájc – nyújtotta. A kormány vállalta, hogy gazdasági életét két és fél esztendő tartamára a népszövetség ellenőrzése alá helyezi. Az államháztartás pénzügyi egyensúlyának helyreállításában nagy érdemeiket szerzett Bud János (1880–1950) pénzügyminiszter (1924. 11. 15-től 1928. 09. 05-ig, majd 1928. szept. 5-től 1931. 08. 24-ig közgazdasági, ill. 1929. 08. 31-től 1931. 08. 24-ig egyben kereskedelemügyi miniszter is). 1924-ben létrehozták a *Magyar Nemzeti Bankot* (1924. V. tc.), amelyet a bankjegykibocsátás monopóliumával ruháztak fel, és rövidesen a világ első jegyintézetei közé emelkedett. 1924 júniusában megszűnt az infláció, az államháztartás már a harmadik költségvetési félévben felesleggel zárult. Az ország gazdasága stabilizálódott, 1929-re számos területen túlszárnyalta az utolsó háború előtti év (1913) teljesítményét, ugyanakkor azonban a gazdaság külföldi tőkén nyugodott. A népszövetségi kölcsön nagyban közrejátszott a gazdaság talpra állításában, megnyitotta az utat újabb külföldi kölcsönök, jövedelemforrások és befektetések lehetőségének. A kormány a kölcsönből finanszírozta a gazdasági szerkezetváltást, bevezetésre került az új valuta, a pengő (1925. XXXV. tc.). Az aranyvalutává tett pengő árfolyamát az angol fonthoz igazították (1 angol font = 23,6 pengő, 1 aranykorona = 1,16 pengő). Az 1927 januárjában megjelent új pénz csakugyan szilárd és sokáig értékálló maradt.⁹ A vád, hogy a kormány a külföldi kölcsönök nagy részét improduktív beruházásokra fordította, kevésbé állja meg a helyét. (A hivatkozások többnyire a lillafüredi Palota Szálló építését említik.) A népszövetségi kölcsönből jutott hitel a mezőgazdaság, a turizmus, a villamos ipar, a közlekedés

fejlesztésére. Sikerral oldották meg a városok hitelproblémáját. Olyan beruházások fémjelzik ezt a korszakot, mint a csepeli szabadkikötő, a Budapest-Hegyeshalom vasútvonal villamosítása, a Budapest-Bécs autótút, a balatoni körút vagy a dunaföldvári Duna-híd megépítése. Az európai Klebelsberg látta, hogy a szerény eszközökkel bíró, de fejlesztésre váró országban az emberi erőforrások, a tudomány, az oktatás, a művelődés és a művészetek ügyét kell az egyik olyan beruházási prioritásnak tekinteni, amely aztán a felemelkedést más területeken is segíti mozgásba hozni, a társadalomban innovációs erővel bír.¹⁰ Ma már nyilvánvalóvá vált, hogy a hazai kulturális infrastruktúra fejlesztése, az egyetemek, oktatási és

tudományos intézmények létesítése, a nagyméretű iskolaépítési program nem tekinthető improduktív beruházásnak. Olyannyira nem, hogy ez az intézményrendszer még az 1945 utáni romló társadalmi talajon is képes volt hosszú évekig őrizni a kultúra (tudomány, művészet, oktatás és közösségek) alapértékeit.

A „LEGKÉNYELMETLENEBB MINISZTER”

Bud János (1880–1950) „...az igen t. pénzügyminiszter úr minden barátság ellenére is, amely bennünket régi idő óta összeköt, a legkényelmetlenebb miniszternek szokott engem nevezni, ha ...folyvást

kérek ...összegeket közoktatásügyi célokra...” – említette Klebelsberg, amikor a nemzetgyűlés 1926. május 11-iki ülésén beterjesztette a kultusztarca költségvetését.¹¹ A kultuszminiszter kijelentése nem járhatott messze az igazságtól. Klebelsberg Kuno, aki a kormány második embere volt, és maga mögött tudhatta a miniszterelnök, Bethlen István támogatását, jelentős beruházásokat tudott kiharcolni a VKM számára. Mindez azzal járt, hogy a nemzetgyűlés elé terjesztett kormányzati budget-ék leginkább vitatott, sőt kifogásolt tételeit a VKM rovatai képezték. A VKM elfogadott költségvetéseiben szereplő *beruházásokra szánt összegek*, 1925 és 1931 között az alábbi képet mutatták.

Az 1925/26. évi állami költségvetésből XVI. fejezet. Vallás- és közoktatásügyi minisztérium:

5.	Debreceni „Tisza István” tudományegyetem: Orvostudományi építkezések folytatására	11.600.000
6.	Pécsi „Erzsébet” tudományegyetem: Az átvett állami épületek átalakítására	1.160.000
11.	Középiskolák és középiskolai internátusok: A kisvárdai állami Bessenyei György reálgymnázium építkezésének befejezésére A budapesti IX. ker. állami Fáy András reálgymnázium építkezésére	652.500 145.000
13.	Polgári iskolák: Polgári iskolák építkezésére	580.000
16.	Bábaképzőintézetek: A szolnoki bábaképzőintézet építésére	4.350.000
19.	Elemi népiskolák: Elemi népiskolai épületek létesítésére	1.885.000
20.	Kisdédóvó-intézetek épületeinek létesítésére	58.000
21.	Nem állami iskolák támogatása: Tanyai iskolák létesítésére	29.000.000
25.	Országos Magyar Gyűjteményegyetem és annak Tanácsa: A Konkoly-Thege-féle csillagvizsgáló-intézet építésére	2.436.000

(Forrás: XV.tc. Országos Törvénytár 1925. június 27-én kiadott 10. száma.)

Az 1926/27. évi állami költségvetésből XVI. fejezet. Vallás- és közoktatásügyi minisztérium:

4.	Szegedi „Ferenc József” tudományegyetem: Egyetemi új építkezésekre	464.000
11.	Középiskolák és középiskolai internátusok: A kisvárdai állami Bessenyei György reálgymnázium építkezésére A budapesti IX. ker. állami Fáy András reálgymnázium építkezésére	160.000 152.000
13.	Polgári iskolák: Polgári iskolák építkezésére	480.000
14.	A felsőkereskedelmi iskolai tanárképző intézet elhelyezésére	61.600
16.	Bábaképzőintézetek: A szolnoki bábaképzőintézet építésének befejezésére és felszerelésére	290.000
19.	Elemi népiskolák: Elemi népiskolai épületek létesítésére	80.000
20.	Kisdédóvó-intézetek és menedékházak: Kisdédóvó-intézetek épületeinek létesítésére	9.720
21.	Nem állami iskolák támogatása: Tanyai iskolák létesítésére	1.624.000
24.	Tudományos célok támogatása: Külföldi Collegium Hungaricumok építésére A bécsi Collegium Hungaricum átalakítására és bővítésére Egyetemi internátusok kiépítésére	1.360.000 200.000 80.000
25.	Országos Magyar Gyűjteményegyetem és annak Tanácsa: A Konkoly-Thege-féle csillagvizsgáló-intézet építésére A Tihanyi Biológiai Intézet létesítésére	472.000 240.000

Az 1927/28. évi állami költségvetésből
XVI. fejezet. Vallás- és közoktatásügyi minisztérium:

4.	Szegedi „Ferenc József” tudományegyetem: Egyetemi új építkezésekre	750.000
11.	Középiskolák és középiskolai internátusok: A kisvárdai állami Bessenyei György reálgimnázium építkezésének folytatására A budapesti IX. ker. állami Fáy András reálgimnázium építkezésének folytatására	160.000 250.000
13.	Polgári iskolák: Polgári iskolák építkezésére	500.000
15.	Szakiskolák és gyógyítva nevelő iskolák: Mezőgazdasági iskolák céljaira	100.000
21.	Nem állami iskolák támogatása: Tanyai iskolák létesítésére	1.500.000
24.	Tudományos célok támogatása: Külföldi Collegium Hungaricumok építésére A bécsi Collegium Hungaricum átalakítására és bővítésére Egyetemi internátusok építésére	1.200.000 200.000 100.000
25.	Országos Magyar Gyűjteményegyetem és annak Tanácsa: A Konkoly-Thege-féle csillagvizsgáló intézet felszerelésére A Tihanyi Élettani Intézet építésére és felszerelésére A Magyar Nemzeti Múzeum új épületeinek muzeális célokra való átalakítási és berendezési költségeire	100.000 713.000 100.320

(Forrás: XI. tc. Országos Törvénytar 1927. június 30-án kiadott 5. száma.)

Az 1928/29. évi állami költségvetésből
XVI. fejezet. Vallás- és közoktatásügyi minisztérium:

4.	Szegedi „Ferenc József” tudományegyetem: Egyetemi új építkezésekre	750.000
11.	Középiskolák és középiskolai internátusok: A kisvárdai állami Bessenyei György reálgimnázium és internátus építkezésének és berendezésének befejezésére A budapesti IX. ker. állami Fáy András reálgimnázium építkezésének és berendezésének befejezésére A hatvani állami reáliskola építésének előmunkálataira	80.000 400.000 80.000
13.	Polgári iskolák: Polgári iskolák építkezésére	930.000
15.	Szakiskolák és gyógyítva nevelő iskolák: Mezőgazdasági iskolák céljaira	100.000
20.	Kisdédóvó-intézetek és menedékházak: Kisdédóvó-intézetek épületeinek létesítésére	1.000.000
21.	Nem állami iskolák támogatása: Tanyai iskolák létesítésére	2.000.000
24.	Tudományos és diákjóléti célok támogatása: Külföldi Collegium Hungaricumok létesítésére A bécsi Collegium hungaricum átalakítására és bővítésére Egyetemi internátusok építésére Természettudományi intézet építésére, Szegeden	1.200.000 200.000 100.000 900.000
25.	Országos Magyar Gyűjteményegyetem és annak Tanácsa: A Konkoly-Thege-féle csillagvizsgáló-intézet felszerelésére A Magyar Nemzeti Múzeum új épületeinek muzeális célokra való átalakítási és berendezési költségeire	100.000 100.000

(Forrás: XXXIII. tc. Országos Törvénytar 1928. június 29-én kiadott 19. száma.)

Az 1929/30. évi állami költségvetésből
XVII. fejezet. Vallás- és közoktatásügyi minisztérium:

4.	Szegedi „Ferenc József” tudományegyetem: Egyetemi új építkezésekre	700.000
11.	Középiskolák és középiskolai internátusok: I. Középiskolák: A budapesti IX. ker. Fáy András reálgymnázium építkezésének és berendezésének befejezésére utolsó részlet A pesterszébeti Kossuth Lajos reálgymnázium építkezési költségeihez való hozzájárulás A kispesti Deák Ferenc reálgymnázium építkezési költségeihez való hozzájárulás II. Nevelőintézetek: Pécsi nevelőintézet építkezéseire	20.000 240.000 240.000 50.000
12.	Testnevelés: Testnevelési célokra	1.000.000
13.	Polgári iskolák: Polgári iskolák építésére	930.000
15.	Szakiskolák és gyógyítva nevelő iskolák: Mezőgazdasági iskolák céljaira Iparostanonc iskolák építésére	450.000 200.000
20.	Kisdédóvó-intézetek és menedékházak: Kisdédóvó-intézetek épületeinek létesítésére	450.000
21.	Nem állami iskolák támogatása: Tanyai iskolák létesítésére	950.000
24.	Tudományos és diákjóléti célok támogatása: Hazai és külföldi egyetemi internátusok építésére A Bécsi Collegium hungaricum átalakítására és bővítésére Természettudományi intézet építésére, Szegeden	1.200.000 100.000 900.000
25.	Országos Magyar Gyűjteményegyetem és annak Tanácsa: A Konkoly-Thege-féle csillagvizsgáló intézet felszerelésére A Magyar Nemzeti Múzeum új épületeinek muzeális célokra való átalakítási és berendezési költségeire	100.000 400.000

(Forrás: XXXI. tc. Országos Törvénytár 1929. június 29-én kiadott 15. száma.)

Az 1930/31. évi állami költségvetésből
XVII. fejezet. Vallás- és közoktatásügyi minisztérium:

4.	Szegedi „Ferenc József” tudományegyetem: Egyetemi új építkezésekre	700.000
6.	Pécsi „Erzsébet” tudományegyetem: A soproni evangélikus hittudománykari épület felépítésére	300.000
11.	Középiskolák és középiskolai internátusok: I. Középiskolák: A szombathelyi reáliskola építkezési költségeihez való hozzájárulás II. Nevelőintézetek: Pécsi nevelőintézet építkezéseire	220.000 47.500
13.	Polgári iskolák: Polgári iskolák építésére	800.000
15.	Szakiskolák és gyógyítva nevelő iskolák: I. Mezőgazdasági népiskolák Nagyobb helyreállításokra és hiányos gazdasági épületek pótlására II. Iparos és kereskedő tanulók iskolái Iparostanonc iskolák építésére	40.000 40.000
21.	Nem állami iskolák támogatása: Elemi iskolai építkezésekre	500.000
24.	Tudományos és diákjóléti célok támogatása: Természettudományi intézet építésére, Szegeden	900.000
25.	Országos Magyar Gyűjteményegyetem és annak Tanácsa: A Konkoly-Thege-féle csillagvizsgáló intézet felszerelésére A Magyar Nemzeti Múzeum új épületeinek muzeális célokra való átalakítási és berendezési költségeire	100.000 400.000

(Forrás: XX. tc. Országos Törvénytár 1930. július 1-jén kiadott 13. száma.)

AMIKOR AZ ÁLLAMI PÉNZEK NEM ELÉGSGÉSEK

A beruházási tételek korántsem tükrözték a kulturális infrastruktúra fejlesztésére szánt összegeket.

Klebelsberg fennmaradt iratanyaga azonban szinte semmit sem árul el abból, hogy terveinek megva-

lósításához, nem kormányzati/állami forrásokból, miként tudott aránylag jelentős nagyságrendű pénzeket szerezni – írja *Glatz Ferenc*, amikor megpróbálta kideríteni, hogy a Magyar Történelmi Társulat elnökeként hogyan és milyen forrásokból sikerült előteremteni a könyvek kiadásához szükséges anyagiakat.¹²

ARISZTOKRATA MECÉNÁSOK

Klebelsberg, 1921. december 30-án, a *Magyar Történelmi Társulat* közgyűlésén nyitó előadást tartott. Az előadásának bevezető részében elsősorban a „kötött tőke képviselőihez” fordult. „Midőn nem az államkincstár ajtaján ko-

pogtattunk, hanem a társadalomhoz fordultunk, akkor hagyományos magyar utakon jártunk. A tudomány- és művészetpártolás minálunk nem volt fejedelmi s csak kevésbé volt állami feladat. Szimbolikus e tekintetben a külföldi nagy akadémiák és a mi akadémiánk alapítása és kifejlődése közötti különbség. Míg a Magyar Tudományos Akadémia nemzeti alapítás, mely anyagi eszközeit is a társadalom áldozatkészségének köszönheti, addig a kontinens hasonló nagy intézményeit többnyire az uralkodók alapították...¹³ Klebelsberg, aki szenvedélyesen érdeklődött a történetkutatás iránt, származása és rokonsága okán remélte, hogy a reformkorban kezdődött nemzetépítő törekvés a 20. század legelején is még létező hagyomány, amelyre lehet számítani. Állami köztisztviselőként viszont érzékelte azt a társadalmi és politikai átrendeződést, amely során folyamatosan csökkent az arisztokrácia közéleti súlya. A kultúrpolitikus Klebelsberg abban bízott, hogy a jelenség felerősíti az arisztokrácia hagyományos „cselekedetét”, a kultúra pártolását, amely növelheti e társadalmi réteg etikai tőkéjét. Ismert, hogy a magyar arisztokraták közül, a reformkort követően is még sokan, jelentős összegekkel támogatták a kulturális élet fejlesztését. Néhányan a legismertebbek közül: Báró *Sina Simon* (1810-1876) élete végéig azok közé tartozott, akik minden fontosabb magyar gazdasági és kulturális mozgalmat támogattak. Bőkezű adományaival hozzájárult a nemzeti intézmények létesítéséhez. „1856 májusától 1876-ig több mint 550 ezer forintot adott jótékony és kulturális intézetekre. Ebben az összegben nincs benne az athéni görög akadémia egy milliót meghaladó teljes költsége, amelyet egészen ő alapított és épített fel, és a már apja által megkezdett ottani csillagvizsgáló intézet, amelynek felszerelését s az ott alkalmazott szakemberek díjazását egészen ő vállalta el, ami ismét 20 éven át 200 ezer forintba került. 1858. augusztus 14-én 80.000 forintot ajánl

fel a célból, hogy az Akadémia „saját, hozzá illő lakhelyre” tehesen szert. Ajánlata az MTA székházára szánt első, s egyben legnagyobb magánadomány volt. A Nemzeti Színházat többször is, összesen mintegy 25 ezer forint összeggel támogatta. A Magyar Nemzeti Múzeum éremtárának 2000, a Nemzeti Casinónak 6000 forintot adott. Fölkarolta a Képzőművészeti Főiskola ügyét, 2000 forinttal támogatta a lipótvárosi Bazilika építését, 3000, illetve 1000 forintot adott barátai, Eötvös József és Deák Ferenc emlékművére, valamint 3000 forintot Széchenyi István kéziratának megvásárlására. Sina Simon a tizenkilencedik század egyik legnagyobb kultúra- és tudománytámogató mecénása, a becslések szerint adományai Ausztria és Magyarország területén meghaladták a félmillió forintot.”¹⁴ *Vigyázó Ferenc*, gróf (1874–1928) a szüleitől örökölt egész vagyonát: birtokait, bérházakat, kastélyokat, gazdag óragyűjteményét, 17.000 kötetes könyv-, kódexgyűjteményét és értékes festményeit a nagy anyagi gondokkal küzdő MTA-ra hagyta.¹⁵ *Semsey Andor* (1833–1923) nagybirtokos, természetbúvár, a magyar tudomány mecénása gyakorlatilag teljes vagyonát, több mint kétfélmillió aranykoronát a hazai tudományos élet finanszírozására fordította. Felkereste Európa legfontosabb földtani intézeteit és múzeumait, s számos ásvány- és kőzetgyűjteményt vásárolt meg múzeumaik számára. Támogatta *Herman Ottó* (1835–1914) kutatásait, *Eötvös Loránd* (1848–1919) gravitációs kísérleteit, a geológusok és geográfusok kutató munkáit és külföldi útjait. Az ő támogatása tette lehetővé a Balaton-monográfia kiadását is. 1890-ben százezer forintos alapítványt hozott létre a Magyar Tudományos Akadémia magyar szakkönyvkiadásának javára, és nagy összeggel járult hozzá az 1895-ben életre hívott Eötvös Collégium alaptőkéjéhez.

A kulturális életet támogató arisztokratákra számító és a hagyományokra alapozó Klebelsberg – a *Magyar Történelmi Társulat* elnöke-

ként – jó taktikusként, programszerűen meghirdette a nemesi levéltárak kutatását. Glatz szerint: „A Társulat azzal, hogy „történelmi”, a történelemmel foglalkozik, azt is jelenti, hogy az ő történetükkel, az ő családjaik történetével foglalkozik.”¹⁶ Tudott, hogy Klebelsberg jó kapcsolatokat ápolt a Habsburg-családdal. Közismert és bizonyítható, hogy a *Fontes*-sorozat – alapvetően forrásdokumentáció – programjában a nádorkötetek, a főherceg-nádorok iratainak kiadására is akkor került sor, amikor *József főherceg* (400.000 korona) mint mecénás, megjelenik. A mecénások között volt *Eszterházy Pál* is. Nem szabad megfeledkezni a történet-tudományi kutatások egyéb hozzájárulásairól sem. A kutatók nemcsak az „arisztokrata nádorok nemzetépítő” törekvéseiről gyűjtöttek adatokat, hanem olyan „egyéb, járulékos” információkra és ismeretekre is szert tettek, melyek jelentősen hozzájárultak a magyar történetírás gazdagításához és pontosításához.

AGRÁRIUSOK ÉS AZ ÉRDEKELTSÉGI ISKOLÁK

A Klebelsberg és munkatársai által kidolgozott népiskola fejlesztési programot 1925. június 25-én terjesztette elő a pénzügyi és közoktatási bizottságával együttes ülésen, és azt néhány kisebb módosítással 1926. április 11-én bozótította a Nemzetgyűlés elé.¹⁷ A mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról szóló törvény, 1926. évi VII. tc.-ként vonult be a törvénytárba. Az építkezés menetrendje 3475 új tanterem és 1525 tanítói lakás létesítését írta elő. A program figyelemreméltó vonása volt, hogy szélesíteni akarta a társadalmi érdekeltséget az iskolák létesítésében és fenntartásában. Klebelsberg a törvényjavaslat előterjesztésének indoklásában megjegyezte: „méltányolandó, hogy akinek az ország területéből tekintélyes része van, vagyis, aki egy nemzeti vagyon tekintélyes részé-

nek ura, tekintélyes részt vállaljon magára a kulturális terhekből.”¹⁸ Klebelsberg abban reménykedett, hogy az agráriusok egy része anyagilag is fogja támogatni a népiskola építési programját. Klebelsberg a népiskolai törvény elfogadása előtt, az Országos Gyermekvédő Liga 1926. április 25-iki közgyűlésén tartott beszédében¹⁹ határozottan leszögezte: „Három éven át kérem a nagyvagyon, csinálja meg a majorsági iskolákat a latifundiumokon. Nem csinálták meg a maguk jószántukból, amikor érdekük lett volna. Most törvénnyel rájuk kényszeríttem.”

Klebelsberg már 1926. május 11-én igen részletesen tájékoztatta a képviselőházat arról, hogy tárcája hol tart a népiskola építési program megvalósításában.

A miniszter érvelése figyelemre méltó, ezért érdemes hosszabban is idézni belőle. Klebelsberg tényként (szinte ultimátumszerűen) közölte: „a már letárgyalt építkezések összköltsége 176 milliárd, tehát több mint az állami összes fedezet. Eből az állam viselne 85 milliárdot, vagyis a kiadások 48 %-át, további kölcsönként adna 22,7 milliárdot, vagyis az összköltségnek 13 %-át, a többi költségeket pedig a helyi tényezők viselnék. Végeredményben tehát az állam ehhez a programhoz 108 milliárddal járul hozzá. Ezek letárgyalt építkezések, amelyekre nézve a községekkel megvan a teljes megállapodás. Az előrebocsátott nagy összegből még 28 milliárd áll rendelkezésre, ...ehhez járul a helyi tényezők 40 milliárd koronára tehető hozzájárulása, vagyis 55 %, kölcsön 6 milliárd, vagyis 16 %... (amely) egy részét rövidlejáratú kölcsönökben folyósítjuk. Ha ezt nem tennénk, akkor a községek vagy nem bocsátanak rendelkezésre az összegeket, vagy pedig óriási kamatokat kellene fizetni és ezzel a háztartások költségét mód nélkül megdrágítanók, úgyhogy a pótagó szökkenne fel. Az eddig lekötött segéllyel és kölcsönrel 228 községben 152 belterületi és 271 külterületi, vagyis összesen 423 iskola építését tettük lehetővé, mégpedig belterületen 359 tanteremmel és 270

tanítói lakással... Ez tehát kitesz 695 tantermet és 403 tanítói lakást, vagyis 1098 objektumot. Egy-egy ilyen objektum átlag 160 millió koronába, vagyis 11.000 aranykoronába, 12.800 pengőbe kerül, amelyhez az állam átlag 78,1 milliárddal járul hozzá. A jövő évi hitelből még rendelkezésünkre álló 28 milliárd terhére körülbelül 250 objektumot tudok építeni, 158 tantermet és 992 tanítói lakást, és így, a két éves hitelből összesen 853 tanterem és 95 tanítói lakás, együtt 1348 objektum kerül ki.”²⁰

Klebelsberg bízott abban, hogy állami hozzájárulásokkal és a helyi érdekeltségekre háruló pénzekkel együtt, öt év alatt elegendő számú népiskola épülhet. Idővel azonban be kellett látnia, hogy a 3500 tanterem és 1750 tanítói lakás felépítéséhez nem elegendő a rendelkezésre álló pénz,²¹ annak ellenére, hogy a törvény szerint: „A községi és az érdekeltségi jellegű iskolák építéséhez szükséges kézi- vagy ígásmunkával az érdekeltség valamennyi tagja hozzájárulni köteles.” Az agráriusok ugyanis nem voltak hajlandók vállalni a pénzügyi teherviselést. Klebelsbergnek „különösen rosszul esett ... egyes nagybirtokosok állásfoglalása az iskolaépítési kötelezettséggel szemben... A felsőházban egy alkalommal egyszerre három nagybirtokos indult ellene rohamra: Szily Kálmán vette őt védelmébe, s a vita végén Bethlen állt ki mellette” – írta életrajzírója, Huszti József.²² A népiskola építési akció öt éve alatt összesen 26 érdekeltségi jellegű iskola létesült.²³

A Klebelsberg miniszterségét méltató *Huszti József*, az 1926. évi VII. tc. elfogadást követően létrehozott *Országos Népiskolai Alap* számára biztosított hitelek felhasználását összegezte: „Az összeg 33.260.000 P-t tett ki. Ehhez járult ugyanazon évben még 11.000.000 P, továbbá még 2.000.000 P. 1929/30-ban újabb 950.000 P-t kapott erre a célra. Ez összesen 48.260.000 P-t tett ki. Számítása szerint az 5000-es program teljes befejezéséhez még 1.050.000 P-re lenne szükség, aminek folyósítására ígéretet kapott. A végső elszámolás igazolta

az előzetes kalkulációk reális voltát. Klebelsberg az összes költséget 57-60 millió aranykoronára becsülte, vagyis kereken 66-70 millió P-re. Az 5000 objektum felépítése, beleszámítva a helyi tényezők hozzájárulását is, végeredményben 64.350.000 P-be került, amelyből az állam hat költségvetési év folyamán 48.260.000 P-t vállalt.”²⁴ Végső összegzések szerint a Klebelsberg-féle népiskola építő program keretében végül is 502 új iskola épült 1925. október – 1930. december között. Az 502 iskolából 402 tanyai iskola volt.²⁵ Az 1927-ben bevezetett pengőben számolva, a népiskolai objektumok építési költsége 51 milliót tett ki, amelyből az állam 25 millió pengőt tudott magára vállalni.²⁶

A HAZAI BANKOK ÉS AZ IPARI TŐKE

A Wagner Adolph (1835-1917)²⁷ közgazdász személyére és kurzusaira mindig nagy tisztelettel emlékező kultuszminiszter Klebelsberg pontosan ismerte, hogy a pénztőkének nemcsak a nemzetgazdaság fejlődésében, hanem a kulturális élet fejlesztésében is komoly helye és jelentős szerepe van. A hazai bankokhoz és ipari nagytőke képviselőihez fűződő kapcsolatának volt köszönhető, hogy amikor a Magyar Történelmi Társulat elnökeként, 1917. április 26-án meghirdette az újkori források kiadását, a folyószámlán már májusban ott szerepelt hat nagy pénzügyi intézet neve és felajánlása. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (10.000 K), Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület (10.000 K), Magyar Általános Hitelbank (10.000 K), Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. (10.000 K), Magyar Jelzálog Hitelbank (6.000 K), Magyar Agrár- és Járadék Bank Rt. (4.000 K).²⁸

A vesztes világháború államaként, a Tanácsköztársaság okozta felfordulás után, a trianoni békediktátum következtében egyharmadára zsugorodott Magyarországon kialakult helyzetben megbomlott a „két tőke” duális szerkezete. A „kö-

tött tőke egyre inkább nemzeti, regionális/lokális” értelmezést nyert, a szabad tőke viszont „kozmpolita természetű, nem nemzeti, hanem idegen” lett. A kétféle álláspont és a két eltérő ideológia lassan átszötte a társadalom „szövetét”. A felerősödő „neonacionalizmus” a nemzetközi pénzvilágot a zsidó nagytőkéshez, és a velük „sajátos viszonyban álló munkásságot” ahhoz a nemzetköziséghez/nemzeti-etlenséghez társítja, amely alássa a „családi, nemzeti, állami összetartozást” – állapította meg Glatz.²⁹

A Bethlen-kormány második embereként, a kultusztárca vezetőjeként, a korabeli politikai helyzethez és állapotokhoz igazodó politikus Klebelsberg az iskolán kívüli népművelési szakértekezleten – 1923. június 15-én – elhangzott előadásában arra hívta fel a jelenlévők figyelmét, hogy „erősíteni és öntudatosá kell tenni a nemzeti érzést, hogy a pacifista mezbe burkolódó kozmpolita, sőt egyenesen hazafiatlan hangulatok, szélesebb rétegekben a fejüket fel ne üthessék, mint aminők 1918 évén és 1919 elején elhatalmasodni látszottak”.³⁰ A Nemzetgyűlés 1926. május 11-i ülésén már köszönetét fejezte ki „áldozatkésztségéért” a zsidó nagytőke egyik hazai prominens képviselőjének. „Valahányszor az állami pénzek nem elégségesek, akkor én báró Kornfeld Móric t.³¹ barátomhoz fordulok, akinek erszényében mindig van pár százmillió, ha nagy közművelődési célokról van szó. Kötelességemnek ismerem, hogy neki erről a helyről bámulatos liberalitásáért köszönetet mondjak.”³²

Bethlen felismerte a Klebelsberg hazai tőkéshez fűződő kapcsolataiból származó politikai tőkeképzés lehetőségét. Számolt azazal, hogy „a Gróf” – ahogyan sokan nevezték –, aki származása révén maga mellett tudhatta az arisztokratákat – „Nyugat-barát politikusként” –, Trianon után sem „építi le” kapcsolatait a hazai pénzvilággal és az ipari tőke képviselőivel. Bethlen úgy vélte, hogy Klebelsberg és a pénztőke közti kapcsolat hozzájárulhat az ország külpolitikai

elszigeteltségből való kitöréséhez, középhatalmi törekvéseihez. A kultuszminiszter Klebelsberg azonban arra is számított, hogy a pénzvilág és az ipari nagytőke hazai képviselőinek érdekében áll a kulturális élet fejlesztése ügyében kifejtett mecénáskodás, mert az hozzátartozik „a társadalmi-közéleti pozícióinak kiépítéséhez”.³³

Klebelsberg álláspontját támasztja alá, hogy sikerült a „Gróf Széchenyi István döblingi hagyatéka” c. kötet kiadási költségeihez a két Széchenyi unoka, gróf *Teleki Tiborné* és gróf *Károlyi Lajosné* (200.000 korona) és *Sigray Pál* támogatásán kívül, a Hangya Szövetkezet és a Hangya Ipari Rt. (10.000 K), a Magyar Mezőgazdák Szövetkezte, az Első Magyar Általános Biztosító Társaság (25.000 – 25.000 K), a Biztosító Intézetek Országos Szövetkezte (20.000 K), a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete (TÉBE, 100.000 K) anyagi segítségét is megnyernie. Ismert, hogy a TÉBE például a kulturális és jótékonyági intézmények és szociális akciók segélyezésére 1924-ben, mintegy 2,5 milliárd Koronát fordított.³⁴ A Klebelsberg közreműködésével nyújtott kormányzati támogatással, *Zielinski Szilárd* (1860-1924) építőmérnök, a magyarországi vasbetonépítés úttörőjének kezdeményezésére és anyagi hozzájárulásával (2,5 millió K) könyvkiadó-vállalat alakult, amely alapvetően a Magyar Történelmi Társulat tulajdonát képezte.³⁵

AZ EGYHÁZAK A KULTÚRA FONTOS ANYAGI BÁZISAI

A klebelsbergi-modellben lényeges helyet foglaltak el az egyházak. Különösen a katolikus egyház. Magyarországon minden egyházi javadalom létesítése, megváltoztatása, adományozása és a javadalmak betöltése a király joga, a pápáé csak az utólagos megerősítés, az egyháziaké a felszentelés. Az 1920-as évek azonban ezen a téren is változást hoztak. Fennmaradt ugyan a királyság intézménye – „csak a ki-

rályi hatalom gyakorlása szünetelt” – és az 1920. évi I. t.c. a kormányzói jogkör szabályozásakor megadta *Horthy Miklós* (1868-1957) kormányzónak (1920.III.1-1944.X.16.) a király legtöbb jogát, de nem engedélyezte a főkegyúri jog gyakorlását. Mivel a király korábban a mindenkori kultuszminiszterén keresztül intézte a jog érvényesítését, Klebelsberg gyakorolhatta a főkegyúri joggal indokolt bizonyos döntéseket. Mindez ugyan formális volt, ám mégis lehetővé tette a VKM számára a kultúra egyházi, pontosabban a katolikus intézményekben történő állami érdekképviseletét, amely nagy viták nélküli, csupán időnkénti nézeteltérésekhez vezetett. Általában az egységes közoktatás irányításának az állami ellenőrzés és az oktatással kapcsolatos kérdéseiben tért el a miniszter álláspontja az egyházi vezetőkétől.

A XVI. Országos katolikus nagygyűlésen (1924) tartott beszédében szükségesnek tartotta hangsúlyozni, hogy a magyar katolikus egyház „hatalmas vagyónára támaszkodva az intézmények egész sorát létesítette, s ezeknek az intézményeknek áldásos működésére nyúlik vissza a mai műveltségünk nagyobbik része. Mindenhol templomok, kolostorok és iskolák keletkeztek, nálunk is... A történelem azt tanítja, hogy az állam nem tud vagyont konzerválni... Az egyház ellenben össze tudja tartani a vagyont, és a veszély órájában segítségére siet a nemzetnek. Mi lenne a magyar tanüggyel a katolikus vagyon nélkül, például mi lenne középoktatásunkkal a szerzetes és a királyi katolikus gimnáziumok nélkül, amelyek helyett nem tudnánk állami középiskolákat létesíteni.”³⁶

A VKM és az egyházak közti együttműködés főként két nagyobb területen, az *oktatási rendszerben* és a *művészetek világában* mutatkozott meg.

Klebelsberg pontosan látta³⁷, hogy az állam nem képes felvállalni az iskolák fenntartását és működtetését. Az államosítás elmaradását indokolta, hogy az egyházi vagyon, amely végső soron

államosítható lett volna, de az alapítványokban, ösztöndíjakban és a hívek adományaiban megjelenő „kulturális tökélet” jelentett – ez a közoktatási költségvetés 1/3-a –, az államosítás ellen szólt, de elle ne hatott az országos szinten kiegyenlítő oktatási színvonalat biztosító anyagi teher is. A hiányosan felszerelt felekezeti iskolák, az alacsony fizetéssel rendelkező tanítók, a pótlólagos adminisztráció megszervezése, a tankönyvkiadás ... mind egy ilyen lépés ellen szóltak. De a pedagógusok túlnyomó többsége sem volt igazán híve az államosításnak. Az egyházak ragaszkodtak *iskoláikhoz*, intézményeikhez. Az elhivatottságáról híres tanítóság révén meg tudtak felelni a növekvő feladatoknak, jóllehet az állami iskolákkal szemben, általában rosszabbul voltak felszerelve a felekezeti iskolák.

Klebensberg az 1926. évi VII. t.c., a népiskola-építési program előterjesztésekor ragaszkodott is ahhoz, hogy a többnyire állami pénzből létesített iskolák nagyobbik részét az egyházak tartásuk fenn, még akkor is, ha az számukra nehézséget jelent. A korabeli gazdasági helyzetben ugyanis az mutatkozik ésszerűnek, ha az oktatás pénzügyi terheit az állam megosztja az egyházakkal. A kultuszminisztérium csupán segélyekkel járul hozzá az iskolák fenntartásához és működtetéséhez. Az 1926/27. évi VKM költségvetésben a népoktatásra 8,3 millió, vallási célok támogatására pedig 4,6 millió pengő szerepelt. Ez utóbbi elsősorban a katolikus egyház, illetőleg intézményeinek segélyezését szolgálta.

A statisztikák szerint, a *korabeli alsószintű oktatás* ebben az időszakban túlnyomórészt az egyházak, ezen belül is a katolikusok kezelésében volt. A kimutatások szerint az 1920-21. valamint az 1922/23-as tanévekben átlagot véve a 6.351 elemi népiskola közül 1.005 volt állami, 673 községi, református 1.089, római katolikus felekezeti iskola 2.662. A katolikus egyházhoz 1930/31-ben 3.147 népiskola, 124 középfokú és 13 felsőfokú oktatási intézmény tartozott.

A *középfokú oktatási intézmények* esetében más volt a helyzet. Az erős hagyományok, alapítványok és ösztöndíjak, a magyar társadalom presztízs- és munkamegosztási szerkezete következtében, az egyházak nagyobb figyelmet fordítottak iskoláikra. Viszont alig működött felekezeti reáliskola, és a középfokú szakoktatásból pedig teljesen hiányoztak az egyházak. A polgári leányiskolák között akadtak felekezeti „színezetűek”. Ezekben az intézményekben az egyházak, elsősorban a katolikus, a tantervben szereplő vallás-erkölcsi nevelés révén és a diákegyesületeken keresztül voltak jelen.

Más volt a helyzet a *felsőoktatásban*. Klebensberg a három vidéki (Debrecen, Pécs, Szeged) egyetemnek más és más vallási színezetet szánt. „A *debreceni egyetem* három fakultása – ha nem is jogilag, de történetileg – folytatása a debreceni őrségi református főiskola hittudományi, jogi és bölcsészeti akadémiajának. Az állam ott voltaképpen csak egy fakultást kreált, az orvost. *A magyar kálvinizmus, különösen a tiszántúli egyházkerület teljesen magáévá tette a debreceni egyetem ügyét. És éppen ezért, aki hozzá akarna nyúlni a debreceni egyetemhez, annak nemcsak Debrecennel, a százezres népességű várossal gyűlnék meg a baja, hanem a tiszántúli református egyházkerülettel és a magyar kálvinizmussal is* – fejtegette Klebensberg. Majd így folytatta. A történelmi előzményekből és a környezet hatásából is folyik, hogy noha a debreceni egyetem kizárólag állami intézmény, mégis erősen protestáns színezete van. *Ez a katolikusok részéről természetes az a kívánságot váltotta ki, hogy egy másik egyetemünk viszont ugyanolyan mértékben katolikus színezetet nyerjen, és mindjárt Pécsre gondoltak, amelynek jogi kara felszívta magába a pécsi katolikus jogi líceumot. De amint Pécsnek nem volt szerencséje saját országrészének, a Dunántúlnak támogatásában, azonképpen a magyar katolicizmus sem tudott egészen odaállni az Erzsébet-egyetem mellé, amelyhez az evangélikus hittudományi kart*

is hozzá csatolták.”³⁸ Az *evangélikus „színezetet”* kapó Pécs helyett, Klebensberg Szegedet ítélte „katolikus színezetű”-nek.³⁹ A *debreceni*, a *pécsi* és a *szegedi* universitások Klebensberg elgondolása szerint *kultúrartományi központok* szerepét is betöltötték volna.⁴⁰ A kultuszminiszter *decentralizációt* szolgáló terve azt a célt tűzte ki, hogy ezekkel a felsőoktatási centrumokkal ellensúlyozza a „túltengő fővárost”; mint a kulturális értékeket „termelő és terjesztő üzemek”⁴¹ segítségével pedig elősegítse a vidék fejlesztését.

A VKM és az egyházak közti szoros együttműködés másik jelentős, ugyanakkor sajátos területét jelentette a művészetek világa.

Klebensberg nem fogalmazta meg tetelesen művészetpolitikáját, mint tette azt kultúrpolitikájának más ágazataiban. A pártjának nemzetgyűlési képviselői ezért többször is interpelláltak, hogy követelje meg a művészekről a 19. század végi konzervatív-realisztikus irányzatok folytatását. Klebensberg válaszaiban történeti tanulságokra hivatkozott. Arra figyelmeztetett, hogy az „ilyen természetű kísérleteket nem kísérte a remélt siker”. Mindenkit óva intett attól, *hogy a kereszténységre hivatkozva olyan művészi tendenciákat erőltessen, amelyhez a kereszténységnek semmi köze nincs, vagy olyan realisztikus irányzatokhoz ragaszkodjon, mint a 19. század végi.* Szinte minden alkalommal hangsúlyozta, *hogy a magyar nemzet európai mivolta éppen abban van, hogy minden európai eszméáramlat eljutott az országba.*⁴² Klebensberg azonban nem titkolta ízlésvilágát – „szeretem a kissé régies képeket, és szeretem a régies formákat...”⁴³, nem kedvelte az avantgarde festészetet, mert „...nem vagy nehezen lehet nemzeti gondolatot bennük kifejezni...”⁴⁴ Arra a kérdésre, hogy „*Mi az, amire az államnak ügyelnie kell?*” – a nemzetgyűlésben, 1924. január 29-én tartott beszédében – azt válaszolta, hogy két szempontot kell figyelembe venni. „*Az egyik az, hogy mind a két irányzat képviselve legyen: úgy a konzervatív, mind a haladó irány-*

zat..., a másik szempont, amelyre igazán ügyelni kell, az, hogy minden irányzatból az igazán tehetséges embereket kell kiválasztani. Lehet bármilyen az egyéni felfogása valakinek Csókról vagy Vaszaryról, de hogy Csók és Vaszary a maguk irányában jó művészek, azt senki kétségbe nem vonhatja...”⁴⁵ – mondta.

A Mátyás-kori reneszánsz világához vonzó Klebelsberg művészetpolitikájában szinte „személyes ügyként volt jelen a miniszteri mecénatúra”. Korántsem a teljesség igényével Klebelsberg 1926-ban hozzájárult az esztergomi katolikus művészeti gyűjtemény gyarapításához. Megvásárolta San Marco hercegnő (Nagyszentmiklósi Náhó Mileva [1838-1926]) hagyatékát. A szegedi Fogadalmi templom számára elkészítette kora egyik legnagyobb orgonáját. A VKM számos egyházi intézmény, elsősorban templomok restaurálásához járult hozzá. Többek között anyagilag is segítette az egri minorita, az ócsai református templom, a budavári Szent-Domokos torony vagy a szegedi Dömötör-kápolna restaurálását. A budapesti egyetemi templom felújítását az egyetemi alpból fedezte. Restaurálásra kerültek a freskók és a falfaragások.⁴⁶ A budapesti egyetemen megszervezte a keresztény archeológiának és művészettörténetnek a tanszékét, hogy a szemináriumi oktatásban is kellő teret kapjon az egyházművészeti képzés. Felkérésére, Vaszary János (1899-1963) elkészítette a Tihanyi Élettani Intézet, Dudits Andor (1866-1944) és Kisfaludy-Stróbl Zsigmond (1886-1945) pedig az Országos Levéltár belső tereinek a díszítését. Klebelsberg festményeket rendelt a pécsi és a debreceni egyetemek számára. Felkérésére, Patzó Pál (1886-1945) szobrászművész alkothatta meg a debreceni egyetem szülészeti és nőgyógyászati klinikája számára Kézmárczky Tivadar (1842-1902) és Semmelweis Ignác (1818-1865) mellszobrát. Szobor pályázatot írt ki Jókai Mór (1825-1904) síremlékének elkészítésére. Kezdeményezte a visegrádi Salamon-torony konzerválását, és a fellegrár kaputornyának helyreállítását.

Különösen kiemelt figyelmet fordított szeretett városára. Meg-

vette és Szegednek ajándékozta Pásztor János (1881-1945) két szobrát (Romboló Tisza, Élhető Tisza), a Szent György szobor és a bautzeni Mátyás emlékmű másolatát. Az Izabella Háziipar munkaközösségétől (Izabella hercegnő volt a fővédnök) megrendelte a szegedi Fogadalmi templom számára a püspöki miseruhákat, az egyetemeknek pedig ünnepi alkalmakra hímzett asztalterítőket. 1929-ben Stróbl Alajos özvegyétől megvásárolt 12 mellszobrot, és arra utasította Rerrich Béla (1881-1932) építész, hogy azokat helyezze el az intenciói által tervezett és felépült Dóm tér árkádjai alatt. A további vásárlások eredményeként 1930-ban még 45 alkotást helyeztek el az árkádok alá.

Klebelsberg jelentős összegeket fordított a magyar művészet – külföldi kiállítások keretében történő – bemutatására. Igazodva a külföldről érkező kifogásokhoz, minisztersége idején 26 külföldi kiállítás került megrendezésre. A kiállítások jelentős terheket róttak a VKM budgetjére. Velencében egyébként az olasz kormány által biztosított telken „egy magyaros jellegű épületet” is emelt, hogy a magyar kultúra alkotásait időről-időre ott bemutathassa. „... Olaszországban váltakozva, egyik évben Velencében, másik évben Milánó mellett Monzában – rendeznek – iparművészeti kiállítást. Innen természetesen nem maradhatunk el, de elmentünk Varsóba, Pózenbe, Krakóba... Elmentünk Brüsszelbe, Londonba..., Rómába. A közeljövőben pedig el kell mennünk Stockholmba és Barcelonába, de mindezt 140.000 pengőnek egy részéből megcsinálni nem lehet” – írja a Pesti Napló 1928. július 29-ei számában.

Klebelsberg pénzügyileg is indokolta a művészetekre fordított összegek hasznos felhasználását. Az 1928/29-es budgetben művészeti célokra összesen 4.743.000 Pengő állt a VKM rendelkezésére. Ebből a négy művészeti iskola – képzőművészeti, zeneművészeti, színművészeti és iparművészeti – 1.147.000 Pengőt kapott.

Az állami színházaknak 3.045.000 Pengő jutott, amelyhez az Oparaház zenekarának 50.000 Pengő támoga-

tás járult. A személyi járandóságokra 276.000 Pengő szerepelt a költségvetésben. A művészetek támogatására összesen 276.000 Pengője maradt a VKM-nek.⁴⁷

AZ ÖSZTÖNDÍJRENDSZER ANYAGI FORRÁSAI

Klebelsberg a nyugati kormányok által nyújtott segélyek, az állami és a társadalmi támogatások felhasználásával újraszervezte az ösztöndíjrendszert.

A trianoni Magyarország iránt az 1920-as évek első felében csak lassan és óvatosan, elsősorban a kultúra területein mutatott némi érdeklődést néhány nyugati ország. Korlátozott keretek és feltételek között ösztöndíjakat biztosítottak a magyar fiatalok számára. Klebelsberg mindent megtett annak érdekében, hogy a nyugati kormányokhoz, szervezetekhez fűződő kapcsolatok elmélyüljenek, mindinkább kiterjedtebbé és intézményesültté váljanak. A külpolitikai elszigeteltségben vergődő ország kormányának tagjaként, a nemzetgyűlésben tartott felszólalásaiban és beszédekben nem mulasztotta el, hogy ne fejezze ki köszönetét valamelyik nyugati kormánynak. „...hálával kell megemlékeznem a francia kormányról is, amely 10 magyar főiskolást neveltet a francia főiskolákon. Legutóbb pedig az olasz kormány bocsátott rendelkezésünkre négy ösztöndíjas helyet...”⁴⁸ „Meleg köszönetet kell mondanom Carbonnel és Drini követ urak öxellenciáinak, akik e törekvésben valóban nagy megértéssel és odaadással támogattak. A Rockefeller-alapítvány képviselőjében mister Ross felkeresett, és az ösztöndíjak egész sorát adta a Rockefeller-Foundation, amelyekből magyar tudósok nemcsak Amerikába, hanem az ő széles felfogásuknál fogva bármely iskolába vagy tudományos intézetbe mehetnek, ahol tovább képezhetik magukat...”⁴⁹

Klebelsberg nagyon fontosnak tartotta a nyugati országok kormányaitól kapott ösztöndíjakat, a külföldön tanuló diákokról rendszeresen tájékoztatta a képviselőket. 1925.

november 25-én, a közoktatásügyi tárca költségvetésének tárgyalásakor tartott felszólalásában részletesen be is számolt arról, hogy „Az 1921/22. tanévben 9, az 1922/23. tanévben 8 magyar ifjú ment külföldre, akkor még csak a francia kormány ösztöndíjával. A következő tanévben már 20-ra, 1924/25-ben 66-ra, 1925/26-ban ...már 105-re emelkedett a szám, úgyhogy eddig összesen 208 magyar ösztöndíjas látogatta a külföldi főiskolákat... Jogász volt a külföldi egyetemeken tanuló ösztöndíjas ifjak közül 20, orvos 31, történelmi szakkal foglalkozó 32, ...filozófiát hallgató 3, geográfus 1, esztétikus 2, klasszikus filológus 3, művészettörténész 4, orientalista 2, fizikus 3, biológus 3, csillagász 2, kémikus 4, botanikus 1, geológus 1, bibliográfus 3, matematikus 3, zenész 1, szobrász 1, iparművész 1, közgazdász 8, mérnök 5...”⁵⁰

1926. május 11-én a kultusztárca költségvetésének a betérjesztésekor arról tájékoztatta a képviselőket, hogy „...Angliában a múlt évi 12 ösztöndíjjal szemben 15 ösztöndíjasunk lesz. Itt köszönetet kell mondanom az oxfordi egyetemnek, ahol a magyar hallgatókat rendkívül rokonszenven fogadták, továbbá az aberdeni protestáns egyetemnek, ahol szokatlan melegséggel karolták fel azokat a református tanárjelölteket, akik a protestáns egyházak által fenntartott középiskolákban fogják tanítani az angol nyelvet és irodalmat. Úgyszintén a westminsteri katolikus érsek közbenjárására sikerült elérni, hogy a cambridgei st. Edmund Houseben a katolikus szerzetes rendek leendő professzorait fogadják be, hogy ott belőlük a szerzetesrendi középiskolák angol nyelv és irodalom szakos tanárai képeztessenek.”⁵¹

NEMZETI KÖZMŰVELŐDÉSI ALAPÍTVÁNY

Klebelsberg a külföldi ösztöndíjak mellett figyelmet fordított a belföldi ösztöndíjakhoz szükséges anyagi feltételek megteremtésére is. Jelentős sikert „könyvelhetett el”, amikor *Károlyi Mihály* (1875-1955) elkobzott va-

gyonának nagy részét sikerült a tárcája számára megszerezni, és létrehozni a *Nemzeti Közművelődési Alapítványt* (1926. május 4.). A közoktatásügyi tárca költségvetésének tárgyalásakor, 1925. november 25-én tartott felszólalásában, az elkobzott vagyonból a tárcájához tartozó rész jogosságát a következőkkel indokolta. „Ma, amikor annyira szükség van az ösztöndíjakra – a középosztály tökéletes anyagi leromlása következtében – mint soha máskor, eljutottunk odáig, hogy nincs komoly ösztöndíjunk, és a legnagyobb ösztöndíjat sem érdemes felvenni, mert az okmányok és a nyugtábejegyzések jóformán többet tesznek ki, mint magának az ösztöndíjnak összege. ... ez parancsoló kötelességgé tette a kormány számára, hogy komoly és nagy lépést tegyen ösztöndíjügyünk rekonstrukciójára. E téren az első nagy lépés volt a nemzeti közművelődési alapítványról szóló javaslatom betérjesztése, amelyet *Károlyi Mihály* (1875-1955) elkobzott vagyonának az államra eső részére alapítottuk. Ebben az osztó igazság is érvényesül, mert *Károlyi Mihály* mesterkedései nélkül nemzeti katasztrófánk oly nagy méretet tudott volna ölteni, mint amelyet öltött, és ennek a nemzeti katasztrófának első és legnagyobb áldozata a magyar középosztály, a magyar intelligencia. Az osztó igazságnak tesszünk tehát eleget akkor, amikor éppen annak az embernek a vagyonát, aki ezt a katasztrófát a maga tehetségtelenségével, a tehetségét meghaladó ambíciójával és a maga mesterkedéseivel előidézte, használjuk fel arra, hogy a magyar középosztály érdekében megmentjük a menthetőt.”⁵²

ORSZÁGOS TERMÉSZET- TUDOMÁNYI ALAP – SZÉCHENYI ISTVÁN TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG

Klebelsberg Kuno a „kormányzati merevség oldása” miatt, a természettudományok támogatása érdekében 1926-ban létrehozta a „félíg nem kormányzati szervezet”, az *Országos Természettudományi Alapot*. Az Alap kezdővagyonra az az 1.000.000 aranykoro-

na volt, amelyet *Smith Jeremiás* népszövetségi főbiztos hozzájárulásával Klebelsberg az 1925. évi XXIII. tc.-ben kapott felhatalmazás alapján a hasznos beruházásokra engedélyezett összegből a célra kapott. Segítségével rendbe hozta a laboratóriumokat, tudományos felszereléseket vásárolt. A törvény útján biztosította az Alap folyamatos anyagi kondicionálását. A kormányzati támogatás mellett számított a törvényhatóságok, egyesületek, intézetek és egyéb adományozók, mecénások áldozatkészségére is. Az *Országos Természettudományi Alap* 1925-26-ban egymillió 160 ezer pengővel támogatta az egyetemek és intézmények laboratóriumi felszereléseinek kiegészítését és korszerűsítését. Az Alap az 1929/30. költségvetési évben 150.000 pengővel gazdálkodott. Évente általában 18-20 kutató munkáját segítette különböző nagyságrendű összegekkel. Az Alap pénzügyeinek kezelését az 1930. évi VI. tc. értelmében a *Természettudományi Nemzeti Tanács* végezte, amelynek Klebelsberg nagyjából azt a szerepet szánta, amit Németországban a Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft látott el.

A tanácsot, amely 80 tagból állt, többségében egyetemi professzorok, az MTA, a tárcák, valamint az ösztöndíjtanácsok képviselői alkották. Az elnöki teendőket Ilosvay Lajos halálát követően *Tangl Károly* (1869-1940), majd *Zimmermann Ágoston* (1875-1963) látta el. Az operatív munkát a tanács ügyvezető igazgatója, *Tangl Károly*, 1936-tól *Mauritz Béla* (1881-1971) végezte, egészen 1945-ig, a tanács megszűnéséig. Az elnökség munkáját 12 tagú intézőbizottság segítette, olyan tudósokkal, mint *Szent-Györgyi Albert* (1893-1986), *Szily Kálmán* (1838-1929) és *Teleki Pál*. A kérvényeket a tudományáganként alakított szakbizottságok bírálták el, és ők tettek javaslatot a támogatásokra. Az éves támogatásból elsősorban az orvostudományok kutatói (45 %) részesültek, ami összefüggött azzal, hogy a határtudományok (biokémia, radiológia, gyógyszervegytan stb.) kutatását is ide sorolták. A kémia és a fizika

kutatása általában azonos arányban kapott támogatást (12-15 %). A kémiai kutatások között például *Issekutz Béla* (1886-1979), *Varga József* (1891-1956) és *Zemplén Géza* a segélyek felhasználásával nemzetközileg is jelentős eredményeket értek el. Az alap számos fiatal, tehetséges vegyész pályafutását segítette. A Budapesti Tudományegyetemen folyó fizikai-kémiai kutatások támogatására megítélt összegekből 1931/32-ben *Erdey-Grúz Tibor* (1902-1976) a reverzibilis, illetve irreverzibilis elektrolitikus fém- és hidrogénleválás feltételeinek tanulmányozására; 1934/35-ben az ezüst egykristályok növekedésének vizsgálatára; 1936/37-ben pedig az elektrolit-olvadékok szerkezetének kutatására kapott több ezer pengő támogatást. *Lengyel Béla* (1903-1990) 1932/33-ban az üveg elektrokémiai vizsgálataira, később pedig a cellulóz szerkezeti vizsgálataira részesült ezer-ezer pengő támogatásban (1939/40). Az alap 1932 és 1939 között folyamatos támogatásban részesítette *Schay Gézát* (1900-1991), aki reakciókinetikai kutatásokat folytatott. Az *Országos Természettudományi Alapból* 1926 és 1944 között a természettudományos kutatások összesen másfélmillió pengőt meghaladó támogatásban részesültek, melynek közel 15 százaléka a kémiai tudományok fejlődését szolgálta.⁵³

Klebensberg a tudományos élet fejlesztése érdekében, 1927-ben személyes tekintélye és kapcsolatai révén megszervezte a *Széchenyi István Tudományos Társaság*ot is, azzal a céllal, hogy a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem és pénzvilág képviselőit kapcsolatba hozza a természettudomány kutatóival és a tudományos intézetekkel. Segítse a gyakorlati fontosságú kutatások finanszírozását. A minta a német Kaiser Wilhelm-Gesellschaft volt. A társaság élén regnált elnökök *Popovics Sándor* (1862-1935) és *Ilosvay Lajos* (1851-1936), a főtítkárnak *Schimaneke Emil* (1872-1955) volt. A szenátusnak 70 választott és 10 meghívott tagja volt. Az operatív döntéseket a szűk körű ügyvezető bizottság hozta meg. A társaság állami segítségben nem részesült, olyan kutatásokat

finanszírozott, amelyek viszonylag gyorsan megtérülő gyakorlati eredményekhez vezettek. Ilyen volt például a barnaszénkészletek jobb és hatékonyabb felhasználásával foglalkozó program.

Amíg a *Természettudományi Nemzeti Tanács* a törvényben előírt módon elsősorban a közpénzeket, főleg kormányzati hozzájárulást használt fel, addig a *Széchenyi István Tudományos Társaság* szabad, a kultuszminisztertől is független egyesülés volt, amely kutatási célokra a gazdaságilag érdekeltektől gyűjtött hozzájárulást. A két szervezet között kialakított munkamegosztás szerint, a Társaság azokat a kutatásokat segítette, melyek gyakorlati eredményekhez vezettek, a Tanács viszont az alapkutatásokhoz nyújtott támogatást. Az Alap és a társaság 1927 és 1944 között több millió pengővel segítette a természettudományi kutatásokat.

ROCKEFELLER ALAPÍTVÁNY

„A Rockefeller Foundation-nál az egyik vezető férfiú, Mr. Rose, kivel hosszasan tárgyaltam, nagy megértést mutat törekvéseink iránt. Ebben a pillanatban hat fiatal matematikus, kémikus, fizikus és biológus dolgozik Rockefeller-ösztöndíjjal külföldön, és e fiatal magyar tudósok úgy beváltak, hogy a vezetőség az alapítványokat a jövő évre már tízre emeli fel. Elő tudtam teremteni a fedezetet arra is, hogy az ez év őszén már tíz magyar ifjú megy a cambridgei, oxfordi, aberdeni egyetemre” – írja a Pesti Napló, 1925. április 12-ei számában.⁵⁴

Palló Gábor szerint „A Rockefeller Alapítványnak semmi köze nem volt a Horthy-kormányzat politikájához, sem ennek eszméihez, a kultúrfőlenyhez és hasonlókhöz. A jobboldali kultuszminiszter azonban megértette, hogy a segítséget onnan kell elfogadni, ahonnan jön, kivált, hogy ez nem kötődött semmilyen politikai, világnézeti feltételhez, csupán az alapítvány saját céljaihoz. A kulturális kormányzat jóllehet konzervatív eszméket val-

lott, céljai megvalósítása érdekében mindent megtett még a kozmopolita civiltársadalom felől érkező segítség megszerzéséért is.”⁵⁵ A Klebensberg szakmai céljait és törekvéseit övező belpolitikai támogatottság mögött a Bethlen-kormány külpolitikai érdekei húzódtak meg. Az amerikai és a nyugati országok egyetemén tanuló magyar fiatalok „a kulturális diplomácia friss erőiként” jöhettek számításba.⁵⁶

Klebensberg Kuno és a Rockefeller Alapítvány közötti kapcsolatra példa az a levél, melyet, már nem miniszterként, 1932. június 6-án írt az Alapnak. A kormányzati támogatás jelentős csökkentése miatt segítséget kért a *Természettudományi Nemzeti Alap* számára és az *ösztöndíjak* fedezéséhez. A levelében írta, hogy „Az állam az 1929/30. évi költségvetésből 150.000 Pengőt bocsátott az alap számára, melyet a [Természettudományi Nemzeti] Tanács kezel. Az 1932/33. évi költségvetésben ez az összeg azonban 30.000 Pengőre apadt. A csökkenés itt 120.000 Pengő, vagyis 80%. E rovat drasztikus csökkentése valóban bénító hatású, és ezért merészelnék a Rockefeller Alapítványt arra kérni, segítse ezt a hiányt fedezni egy 200.000 pengőnyi összeg adományozásával. Ebben az esetben ugyanis a Természettudományi Nemzeti Tanács képes lesz arra, hogy eredeti hivatásának teljesítésén túl az egyetemeket ellássa... be rendezésekkel is, amelyek szükségesek a kutatásokhoz...”⁵⁷ Klebensberg arra kérte az alapítványt, hogy az ösztöndíjak 73,5 %-os csökkentése miatt, segítsen „a felnövekvő tudósnemzedéken...és a magyar tudományon... az 1932/33-as kritikus költségvetési évben ...”. Az Ösztöndíjtanács számára 360.000 Pengőt kért, lehetőleg egy párizsi bankban, letétben elhelyezett dollárban, mert a kormány korlátozta a devizaforgalmat.⁵⁸

A levél megfogalmazásában néhány figyelemre méltó gondolat is felfedezhető, amely jól jellemezte Klebensberg tudományos szakemberképzési stratégiáját és taktikáját. A – mai szóhasználattal *civil* szerveződésű – Rockefeller

ler Alapítványtól segítséget kérő, már nem kultuszminiszter (ha úgy tetszik, állampolgár) Klebelsberg kiemelten hangsúlyozta, hogy az *autonóm szerveződésű* Természettudományos Nemzeti Alap és Tanács, valamint az Ösztöndíjtanács számára kéri a támogatást. Az utóbbi esetben az sem kerülte el a figyelmét, hogy – igazodva az alapítvány alapvető célkitűzéséhez – nevesítse a segély fő rendeltetését: a támogatásra az orvostudomány és orvosképzés fejlesztése miatt van szükség. *Palló Gábor*, a Rockefeller-tevékenység leglátványosabb részvállalását a magyar tudományos szakemberképzésben – különösen az 1920-as években – a magyar egyetemi hallgatóknak adott külföldi és hazai ösztöndíjakban látta.⁵⁹

SMITH JEREMIAH ALAPÍTVÁNY

A hazai tudományos szakemberképzés fejlesztésében viszonylag jelentős helyet foglalt el egy másik szervezet is, a Smith Jeremiah Alapítvány. A Nemzetek Szövetsége által Magyarország szanalásának ellenőrzésére kiküldött főbiztos, *Smith Jeremiah* (1870-1935), amerikai állampolgár, a Magyarország részéről a neki megállapított tiszteletdíjat nem vette fel. A magyar kormány ezért távozásakor, érdekeit megörökítendő, a megmaradt 3,5 milliárd koronát a Magyar Nemzeti Bank részvényeibe fektette. A hozadékból alapítványt hozott létre. A kamatokból a budapesti József-Műegyetem végzetttechnikusok ösztöndíjban részesülhettek, így az Egyesült Államokban folytathatták tanulmányaikat.⁶⁰ Az alapítvány elnöke *Domanovszky Sándor* volt. Az ösztöndíjak az 1927/28. tanévtől kezdve kerültek kiosztásra. Az ösztöndíjasok számát és az összeget az alapítványi jövedelem arányában évről-évre a kultuszminiszter állapította meg. Többek között *Rázsó Imre* (1904-1964) gépészmérnök, mezőgazda, műszaki egyetemi tanár 1937-ben a Smith Jeremiah-ösztöndíj segítségével

egyéves tanulmányutat tudott tenni az Egyesült Államokban és Kanadában, a traktorgyártás, a mezőgazdasági munkaszervezés és termelési módszerek tanulmányozása céljából. A Smith Jeremiah ösztöndíj segítségével végezte 1928-ban a televízióval kapcsolatos kutatásait *Tihanyi Kálmán* (1897-1947); *Vörös Imre* (1903-1984) gépészmérnök, egyetemi tanár az ösztöndíj segítségével 1929-30-ban 14 hónapos tanulmányutat tett az Egyesült Államokban.

A KULTÚRÁRA FORDÍTOTT PÉNZ...

A kultúra támogatási-fejlesztési klebelsbergi modellt és a miniszter módszereit számos kritika érte. A „*Gróf-ot*” a korabeli politikai ellenzék és saját pártjának képviselői is gyakorta vádolták azzal, hogy „pazarolja az állam pénzét”, „tülköltekezik”, „nagyási hóbortban szenved”. Egyéb területeken történt mulasztást is gyakorta írták a számlájára, azzal az indoklással, hogy „mások elől elszedte a pénzt”. „A szünni nem akaró propaganda hatása alatt Klebelsberg úgy élt az egyszerűbb fantáziákban, mint aki a pénzt már az ősforrásnál, talán még a bankjegynyomdában vagy legalább a pénzügyminisztérium kapujában lefoglalta, s mire a kevésbé élelmes kollegák megjelentek, hogy alkotásaikra fedezetet biztosítsanak, a pénzmagnak már csak hült helye volt.”⁶¹ A támadások különösen felerősödtek a gazdasági világválság időszakában. Voltak, akik egyenesen azzal vádolták, hogy „ablakon dobálta ki az ország pénzét, ezért, csak ezért és nem másért...” került az ország katasztrofális helyzetbe.⁶²

Klebelsberg életrajz írója, *Husztai József* (1887-1954) : „A kiegyezés korában az állami kiadásokból a kultusztárcára eleinte szegyenletesen kis összeg esett. Akkor egyébként még nem is alakult ki teljességében az állam kulturális kötelezettségeire vonatkozó közfelfogás. 1868-ban e kiadások alatta maradnak az 1%-nak. Hosszas in-

gadozás után, ami nagyjában mégis előretörést jelent, 1890 táján elértük a 2%-ot, 1911-ben már 5% körül jártunk, ami a háború éveiben ismét aláesett 2 %-ra. Klebelsberg miniszterségének első évében elérték a 4,54 %-ot. Ettől kezdve, főleg Klebelsberg érdeméből, állandó növekedést találunk. 1926/27-ben pl. a kultusztárca kiadásai elérték a 9,3 %-ot. Ugyanebben az évben a csonka ország kulturális kiadásai a történelmi ország 1913-i hasonló kiadásainak 81,23 %-ára rúgtak!

Rendelkezésünkre állnak a konszolidációs korszakban az ú. n. beruházási összegekből költött tételekre vonatkozó hiteles adatok is. Eszerint a tanyai iskolákra ment 43,3 millió P, egyéb kulturális beruházásokra 75,9 millió. Ez utóbbi összegből azonban csak egy rész illette a kultusztárcát, mert kb. 20 millió a mezőgazdasági és ipari szakoktatás intézményeinek jutott. Egyébként a felsőoktatásra, egyetemekre, klinikákra jutott 22,4 millió, a főiskolákra, internátusokra, ösztöndíjakra 6 millió, a középfokú oktatásra 8,1 millió, a tudományos intézetek létesítésére és fejlesztésére pedig 6,2 millió. Az utóbbi összegek nagyobb része, összesen 4,5 millió a természettudományi kutató intézeteknek jutott.”⁶³

Természetesen Klebelsberg-et is foglalkoztatta a pazarlás problémája. A veszélyt abban látta, „... hogy minálunk az utód rendszerint nem folytatja elődjének megkezdett munkáját, annak irányával rendszerint szakít, művét nem egyszer lerombolni igyekszik. Azért marad a politikai életben annyi reformtörző, az irodalmi és tudományos téren pedig annyi megkezdett, de be nem fejezett sorozatos publikáció.” [63] A választások során egymást váltó kormányzó pártok miniszterei eltérő nézeteik miatt nem folytatják az előd megkezdett munkáját.⁶⁴

*Klebelsberg szerint akkor oldható meg a probléma, ha a kulturális életben olyan objektív és autonóm struktúrát sikerül kialakítani, amely megakadályozza, „... hogy a kultúrpolitika a pártok váltakozása közben ide-oda cibáltassék.”*⁶⁵

JEGYZETEK

1. A két világháború közti időszak kétségtelenül legjelentősebb és talán a legtöbb vitát is kiváltó kultúrpolitikus Klebelsberg Kuno (1875-1932) volt. A dualizmuskorban nevelkedett, az 1920-as évek kormányzataiban politikai szerepet vállaló, sok vonatkozásban nyugati modernizációs elveket valló politikus személye és tevékenysége már életében, de a halálát követően még inkább, számos, különböző ideológiai irányultságú értekezés, értékelés, minősítés, különféle stílusú, hangvételű publikáció, sokféle „műfajú” megemlékezés tárgyát képezte. Klebelsberggről és tevékenységéről könyvtárnyi mennyiségű írás született, munkálkodásáról annyi könyv és értekezés jelent meg, mint az összes hazai kultuszminiszterrel együttvéve sem. A halála után néhány évvel Budapesten szobrot emelnek emlékére, kiállításat szerveztek a Múcsarnokban, emlékszobát rendeztek be a parlament épületében. Munkásságát a – szocializmus kultúr/politikáját is lezáró – rendszerváltás után, gyarapodó köztéri szobrok és sokasodó emléktáblák méltatják. Számos kulturális intézmény választotta névadójának. Személyi és szellemi alibiére hivatkozva szervezetek/alapítványok, intézetek... jöttek létre és működnek, különféle projektek kerülnek meghirdetésre, kiállítások és konferenciák méltatják a munkálkodását. Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916-1926. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., 1927. 541. p. Továbbiakban: BCT
2. Glatz Ferenc (1988): Nemzeti kultúra – kulturált nemzet, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 50. p.
3. BCT, 148. p.
4. BCT, 80. p.
5. BCT, 155. p.
6. Romsics Ignác (1982): Ellenforradalom és konszolidáció. Bp. Gondolat Kiadó, 224. p.
7. Ujváry Gábor (2010): A harmincharmadik nemzedék, Budapest, Ráció Kiadó, 18. p.
8. BCT, 516. p.
9. A trianoni ország gazdasága a történelmi Magyarországnál potenciálisan dinamikusabb volt. A nemzetgazdaság működtetéséhez a tőkék, a munkaerő és az ipari feldolgozó-kapacitás nagyobb része itt összpontosult, s ehhez az átlagosnak megfelelő vagy annál jobb közlekedési infrastruktúra és mezőgazdasági termelés társult. Komoly problémát a nyersanyaghiány okozott, amely mindenekelőtt az élelmiszeripart és a gépgyártást sújtotta. Mégis elmondható, hogy a békeszerződés révén Magyarország gazdasága relatíve fejlettebbé vált, a megmaradt területeken a lakosság összességében jobb módban élt, mint az elcsatolt vidékeken. Lásd: Zeidler Miklós: Társadalom és gazdaság Trianon után. szochalo.hu/szochalo/upload/zeidler_3.doc /letöltve: 2012.03.19./
10. T. Kiss Tamás (1998): Állami művelődéspolitikai az 1920-as években. Budapest, MMI – Mikszáth Kiadó, 5. p.
11. BCT, 558., 564. p.
12. Glatz, 1988. 161. p.
13. BCT, 39. p.
14. Fokasz Nikosz: Sina Simon 1810-1876. Kétszáz éve született a magyar tudomány és a görög kultúra mecénása. <http://www.matud.uif.hu/2010/08/09.htm> /letöltve: 2012.03.19./
15. Gergely Pál (1971): A Magyar Tudományos Akadémiára hagyott Vigyázó-vagyon sorsa. Budapest, Az MTA Könyvtárának kiadványa
16. Glatz, 1988. 157. p.
17. Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1926. 60-61-62. p.
18. Sárközi István: Klebelsberg Kunó kultúrpolitikája és annak szegedi aspektusai. Tanulmányok Csongrád megye történetéből. Szeged, 1979. (Szerk: Farkas József) 211. p.
19. BCT, 319. p.
20. BCT, 561-562. p.
21. Néptanítók Lapja, 1926. március 5. 9. p.
22. Huszti, 1942. 246. p.
23. Néptanítók Lapja, 1930. 43-44. sz., 3. p.
24. Huszti, 1942. 259. p.
25. Benisch Artúr: Új elemi népiskoláink. Az iskolaépítési akció eredménye. Néptanítók Lapja, 1930. 11.1. 41-44. sz., 1-3. p.
26. Nemzetgyűlési Napló. 1926. május 11. üléséről. 148-149. p. és 332. p.
27. „Adolph Wagner a bismarcki éra legjelentősebb közgazdászai közé tartozott. A berlini Friedrich-Wilhelms (ma Humboldt) egyetem rektora is volt. Németországban 1890 körül mondta ki, hogy az ipari társadalom fejlődése során az állami kiadások részaránya nő a nemzeti jövedelem felhasználásában. Ez a hipotézis *Wagner law*, magyarul Wagner-törvény néven lett ismertté. A törvény nem csupán azt állítja, hogy a közkiadások együtt nőnek a GDP növekedésével, hanem azt is, hogy az általában exponenciálisan növekedő GDP értékén belül is növekszik a közkiadások részaránya. Wagner szerint ennek az oka, hogy nemcsak értékben, hanem nemzeti jövedelem arányában is nő az állam szociálpolitikai, közigazgatási, védelmi és jóléti tevékenysége. Manapság ezt kiegészítik az államnak a társadalombiztosítási, katasztrófavédelmi és környezetvédelmi, valamint a gazdaságfejlesztési és a pénzügyi (pl. adósságkezelési) feladatokban játszott szerepének a hangsúlyozásával – vagy kifogásolásával.” Sebastyén Tibor: Az állam terjesztése az évszázados térhódítás után, Polgári Szemle, 2007. szeptember 3. évfolyam, 9. szám. www.polgariszemle.hu/app/interface.php?view... /letöltve: 2012. 03. 08./
28. Glatz, 1988. 161. p.
29. Glatz, 1988. 50. p.
30. BCT, 577. p.
31. Kornfeld Mór (1882-1967) közgazdász, nagyiparos, bankár, politikus, a kormányzó által élethossziglan kinevezett felsőházi tag. A Ganz-Danubius Gyár igazgatója, majd vezérigazgatója volt 1905 és 1918 között, az 1920-as évektől a Weiss Manfréd Weiss Művek igazgatója.
32. BCT, 574-575. p.
33. Glatz, 1988. 162. p.
34. A m. Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete. 1919-ben alakult meg Hegedüs Loránt (1872-1943) igazgatása alatt. Tagjai sorába tartozik a fővárosi pénztárak legnagyobb része. Célja a magyar takarékpénztárak, bankok és bankárok közös érdekeinek a megvédése és előmozdítása, egységes eljárás biztosítása hatóságokkal, alkalmazottakkal stb. szemben, egyöntetű üzleti gyakorlat meghonosítása stb. Jelentősen részt vett a háborút követő problémák megoldásában (békeszerződéssel kapcsolatos kérdések, államokkal kötött pénzügyi egyezmények, adó- és illetékügyek, a népszövetségi kölcsön magyar részkiadásának megoldása stb. Megszervezte a gyorsulvány forgalmat, a békeszerződési problémák megvilágítására kiadta a r. Békejog és békegazdasága c. folyóiratot, s a pénztárakat érdeklő kérdéseket megvilágító műveket ad ki T.-könyvtár cím alatt.)
35. BCT, 48. p.
36. BCT, 624-625. p.
37. Tőkész László: Az egyházak és az iskoláztatás Klebelsberg Kunó nézeteiben. Magyar Pedagógia, 1986. 1. sz., 69-78. p., T. Kiss Tamás: Az 1920-as évek kultuszminisztériumának a katolikus egyházhoz fűződő kapcsolatáról. Népművelés, 1988. 8. sz., 23. p., Nagy Péter Tibor: „Oktatásállamosítás” a harmincas években, Világosság, 1993. 6. sz., 26. p.
38. Klebelsberg, 1929. 304. p.
39. Mészáros István: Klebelsberg Kuno, az iskolareformer. Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete. Szeged, 1995. (Szerk: Zombori István) 126. p.
40. BCT, 380-383., 384-385., 558., 560. p.

41. BCT, 380-383. p.
42. BCT, 400. p. T. Kiss Tamás: Jegyzetek Klebelsberg művészetpolitikájáról I-II. Népművelés, 1985. december, 32-33. p. és 1986. január, 26-27. p.
43. Klebelsberg Kuno: A nemzeti gondolat a művészetben. Nemzeti Újság, 1928. november 18.
44. Nemzeti Újság, 1928. november 18.
45. BCT, 401. p.
46. BCT, 293. p.
47. Klebelsberg Kuno: A magyar művészet mint nemzeti erőforrás. Pesti Napló, 1928. július 29.
48. BCT, 398. p.
49. BCT, 527. p.
50. BCT, 552. p.
51. BCT, 573. p.
52. BCT, 544-545. p.
53. Kovács Géza: A tudománypolitikus Klebelsberg. Természet világa, 1989. 9. sz., 387. p., Móra László: A természettudományi kutatások állami támogatása a két világháború között. Magyar Tudomány, 1989. 9. sz., 773. p., Móra László: Az Országos Természettudományi Tanács és Alap működése. Technikatörténeti Szemle, 1988/89. 177-193. p., Móra László: A Széchenyi Tudományos Társaság és a magyar természettudományi és technikai kutatások. Technikatörténeti Szemle, 1990/91. 63-78. p., T. Kiss Tamás (1997): A kulturális intézmények állami rendszere Magyarországon az 1920-as években. Gróf Klebelsberg Kuno kultúrárt szervező tevékenysége. Budapest, MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont. Munkafüzetek 42. 38-49. p., Palló Gábor: A „magyar jelenség” és a kémia. Fizikai Szemle, 2002. 4. sz., 108. p.
54. BCT, 640. p. Az alapítványt John Davison Rockefeller (1839-1937) 1913-ban hozta létre New Yorkban „az emberiség jólétének az egész világon való emelése” érdekében, mintegy 530 millió dollár alaptőkével. Az alapszabály szerint az alap választmánya februárban, májusban és decemberben ülésezett, hogy ellenőrizze az általa megállapított program végrehajtását. Az alap elnöke George E. Vincent (1864-1941). Az alapítvány céljainak megvalósítására három hivatalt állított fel: A Nemzetközi Egészségügyi Hivatalt/International Health Board 1913-ban. Ennek főfeladata a közegészségügy gondozása. Európai képviselője Lelskar M. Gunn. A kínai orvosi hivatal/China Medical Board 1914-ben jött létre, az orvostudomány és a közegészségügy Kínában való gondozására. Az Orvosképzési Osztály/Division of Medical Education 1919-ben alakult meg az orvosképzés előremozdítása érdekében. Az osztály európai képviselője Henry O. Eversole. Az ifjabb John D. Rockefeller 1923-ban megalapította az International Education Board-ot. Ennek elnöke Wickliffe Rose (1862-1931). Európai állandó képviselője a fizikai és biológiai tudományokra dr. Augustus Trowbridge, a mezőgazdaságra pedig Claude B. Hutchison (1885-1980). Az 1920-as években a három Rockefeller szervezet megkezdte kelet-európai működését, és két alapvető célt tűzött ki maga elé. A természettudomány fejlesztésére épülő egészségügy modernizálását és az orvosképzés korszerűsítését. Az alapítvány képviselői felkutatják az ígéretes tehetséges fiatalokat, és felkínálták nekik, hogy nyugat-európai országok vagy az Egyesült Államok intézményeiben tanuljanak tovább. A Rockefeller Alapítvány megjelenését az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamaiban az a cél is vezérelte, hogy erősítse a német dominanciával és a Szovjetunióból kiinduló kommunista veszéllyel szembeni ellenállást, és támogassa a liberális erőket. Az alapítvány kezdetben még tartózkodó magatartást tanúsított az országgal szemben. Magyarország Népszövetségbe történő belépését követően azonban felkérést kapott, hogy vizsgálja meg a magyarországi egészségügy helyzetét. Az alap tevékenysége alapvetően három területre terjedt ki. Intézmények létesítésére és működésének segítésére, laboratóriumok, kutatóhelyek felszerelésére és ösztöndíjak nyújtására.
55. Palló Gábor: Tudomány és civil társadalom. A Rockefeller-alapítvány Közép- és Kelet Európában a két világháború között. Magyar Tudomány 1997. 2. sz., 237. p.
56. Pritz Pál (1995): Magyar diplomácia a két világháború között, Magyar történelmi Társulat, Budapest, 257-259. p.
57. A Klebelsberg-levél. A Rockefeller Alapítványnak, 1932. jún. 6-án. Természet Világa, 1989. 9. sz., 390. p.
58. A Klebelsberg-levél. I. m., 391. p.
59. Palló, 1997. 239. p.
60. A magyar tudománypolitika alapvetése. Budapest, Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927. (Szerk: Magyary Zoltán) 468 p.
61. Huszti, 1942. 326-327. p.
62. Huszti, 1942. 325. p.
63. BCT, 63. p. Továbbá: T. Kiss Tamás (2002): Fordulatok – folyamatok. Fejezetek a magyarországi kormányok kultúrpolitikáiról 1867-2000. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 68-69. p.
64. BCT, 626. p.
65. BCT, 220. p. Továbbá: T. Kiss, 2002. 68-69. p.

T. KISS TAMÁS (1949) ny. főiskolai tanár. Népművelő-könyvtáros, DTI, közművelődési és népművelési előadó, KLTE. Egyetemi doktori cím 1983. KLTE. PhD (Sport- és neveléstudomány) 2000. DE.

1971-79 népművelő Bordány községben, majd a közművelődési intézmények vezetője Szegeden. Szakelőadó a Művelődési, majd Művelődési és Közoktatási Minisztériumban 1987-1990. között. A felsőoktatásban (JGYTF, JTF, PTE FEEK, SZTE JGYPK) 1979-től vesz részt különböző beosztásban (tanszékvezető, intézet igazgató, szakfelelős). Szerepet vállalt a művelődésszervező szakemberképzés elméleti-gyakorlati fejlesztésében. Miniszteri megbízottként egyike a bolognai struktúra keretében 2006-tól indult andragógia BA és MA szak kimunkálóinak. 16 könyve, 11 oktatási segédanyaga, szöveggyűjteménye, több mint 200 tudományos publikációja jelent meg magyar és idegen nyelven. Kutatási területe: a kultúra elméleti és gyakorlati kérdései, kulturális értékközvetítés a személyközi, a közösségi és a tágabb társadalmi formációkban. MTA köztestületi tag.